

Den agrara världen

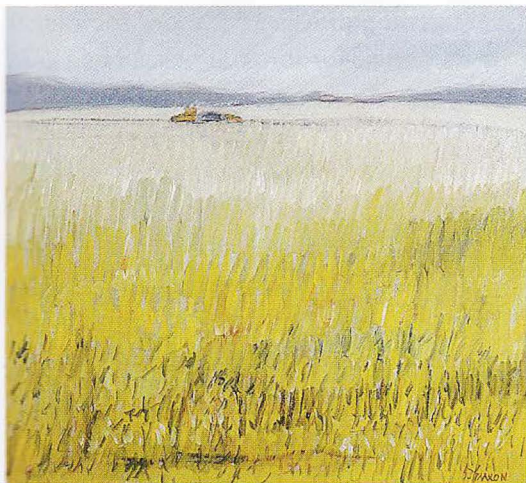
När jag såg Erland där på sin traktor slogs jag av hur ensam dagens bonde är jämfört med förr när många människor arbetade tillsammans.

REFLEKTIONEN OVAN GJORDES 1985 av en av antikvarierna vid läns museet på Gotland i samband med en jordbruksdokumentation. Den ensamme mannen på sin traktor är en så populär bild när man vill beskriva det moderna jordbruket att den kommit att bli metaforisk. Den används flitigt av både forskare och massmedia, men även av bönderna själva, och blir till sinnebild för bondens sorgligt moderna belägenhet. Där långt ute på fältet åker han fram och tillbaka, medan hustrun arbetar i tätorten och barnen kör runt i sina epor, likgiltiga för vad far gör.

Kanske lika vanligt är det emellertid att jordbrukare utbrister: "Detta är mer ett sätt att leva", när de försöker förmedla sina vardagliga omständigheter. Också journalister och skribenter formulerar sig stundtals rent lyriskt om jordbrukets speciella livsform. Men nästan alltid har detta sätt att leva framställts som hotat av den nya tidens villkor. Ett svenskt folkminnesarkiv frågade på åttio-talet ett antal människor från andra samhällsgrupper om de ansåg att jordbruket verkligen innebar en särskild livsform. Nästan samtliga svarade att sådana förhållanden rådde i deras barndom, men att skillnaderna i dag var utsuddade.

På fyrtio-talet gjordes ett antal landsbygdssociologiska studier i Sverige där forskarna lyfte fram hur rationaliseringar och modernisering tagit död på det gamla bondesamhällets nära relationer. Detta ska då ses i motsats till att många i dag uppfattar fyrtio-talet som en tid då det fortfarande var relevant att tala om jordbruk som livsform. Bakom sådana metaforer anar man kanske föreställningen om ett mer genuint jordbruk med större gemenskap, men att ett sådant tillstånd alltid tenderar att placeras en bit bakåt i tiden.

Här vill vi därför göra ett försök att tränga bakom de bilder av jordbrukandets villkor som samhället projicerar och ställa frågan om det finns något som i dag talar för att jordbruk skiljer sig från andra moderna verksamheter.

Under nittiotalet genomfördes några medicinska undersökningar av bönders hälsa. Hur forskarna än mätte och laborerade så visade sig de undersökta jordbrukarna ha betydligt bättre värden än andra grupper som bodde på landsbygden. Hjärt- och kärlsjukdomar var ovanligare, allergierna färre. De avvikande resultaten förklarades av en av forskarna på följande vis:

Bönder har som regel ett mycket bättre socialt nätverk än andra. De har större familjer, de skiljer sig inte lika ofta och de har mycket närmare kontakt med släkt och vänner.

Sociologiska studier visar dessutom att de flesta bönder i Sverige, eller åtminstone dryga 70 procent, är bosatta i den bygd de växt upp i. Jordbrukare har även ett betydligt större föreningsengage-

Bildsviten "Min långa dag I-IV" förmedlar den ensliga färdens överfalten, men sjunger också långsamhetens lov som ger möjlighet till tankarnas försjunkhet. Målningarna, av Ingemar Erixon 1984, pryder LRFs personalmatsal.

mang på det lokala planet i såväl politiska som andra föreningar än genomsnittet i samhället i övrigt. Jordbruk är också i hög grad ett yrke man ärver, och därför en något sluten verksamhet.

Jordbrukarkåren utmärker sig alltså i vissa avseenden i förhållande till andra grupper. Kanske ger också dessa mätbara och faktiska omständigheter en antydning om att mer subtila erfarenheter och sammanhang bygger upp den agrara världen till det som brukar kallas livsform eller livsvärld.

DEN AGRARA FAMILJEN

Amerikanska forskare talar ibland om "the agrifamily". För detta saknas ett bra svenskt ord, men kanske kan vi tala om den agrara familjen. I begreppet ligger att det finns ömsesidiga beroendeband mellan jordbruksföretaget och familjen. Av detta samspel mellan det system som familjen i sig är och den organisation som jordbruksföretaget utgör, följer att familjemedlemmarnas inbördes relationer inte ser likadana ut som i till exempel en tjänstemannafamilj. I det följande resonemanget tvingas vi generalisera något. Allt är inte utvecklat i lika hög grad på varje jordbruk, men tillräckligt, vågar vi påstå, för ett fortsatt resonemang.

Man och hustru i jordbruket är just man och hustru, men också i många fall arbetskamrater och företagsägare. De kan vara både arbetsledare och arbetskraft. De är föräldrar, men också mentorer för en kommande generation jordbrukare. Barnen är barn, men kan även utgöra en del av arbetskraften. De är syskon och lekkamrater, men också konkurrenter om ett framtida arv. Utifrån en sådan mer sammansatt familjesituation går det sedan att följa en mer finfördelad struktur.

Låt oss därför börja med den äktenskapliga enheten. Det västerländska familjeidealet kan renodlas i två olika synsätt. Antingen uppfattar man familjen huvudsakligen som en horisontell relation där betoningen ligger i att man och kvinna tillsammans bygger upp ett gemensamt liv. Eller som en vertikal relation där man lägger mer vikt vid att den nya familjen bildar en länk mellan föregående generation och kommande.

Det starka generationsberoendet i jordbruket talar för att man här mer betonar det vertikala synsättet, vilket generellt sett är vanligt i allt familjeföretagande. För jordbrukets del bör detta sättas in i sitt sammanhang där ett manligt mönster för bosättning, arbete och egendomsöverföring av jordbruk dominerar. Detta är ett

mönster av aktningvärd ålder med rötter i det gamla europeiska bondesamhället, och med stor utbredning i västvärldens jordbruk. Samtidigt talar nyare internationell forskning för att relationen mellan far och son blivit starkare i jordbruket. Det moderna jordbruket bildar alltså i många avseenden en patriarkalisk reservoar.

Valet att bli bonde förstärker banden mellan föräldrar och barn. Eftersom vi i dag ser en tämligen lång övergångsfas, där både ekonomiska och mer arbetsrelaterade relationer mellan generationerna är många och sammansatta, är det naturligt att föräldrar i de dagliga sammanhangen är närvarande. Ofta bor de kvar på gården, och om så inte är fallet vistas åtminstone den äldre mannen där mer eller mindre varje dag. Det har troligen aldrig varit särskilt lätt att som kvinna komma flyttande och gifta in sig på ett jordbruk. Den unga kvinnans låga rang på gården har uppmärksamats i flera undersökningar. Svårigheterna har förmodligen ökat under det sena 1900-talet, inte minst beroende på att de kvinnor i aktiv ålder som i dag återfinns på svenska jordbruk ofta kommer från andra sociala miljöer.

Den agrara familjen, med sin betoning på generationer, har en djup förankring i den västeuropeiska historien. Familj i tre generationer i Villberga, Uppland 1962.

Familjerevir

En ny familj måste få ta plats både rent fysiskt och mentalt, men den får inte göra det fullständigt på bekostnad av den gamla. Det tycks också därvid som om männen lämnat över till gårdens kvinnor att ta ansvar för familjelivets harmonisering. Den unga kvinnan är den som har till uppgift att bereda plats för den nya familjen, ofta genom att ta den gamla familjens bostad i anspråk, och därmed både utåt och inåt markera ett officiellt maktskifte. De fysiska gränserna mellan familjebildningarna är dock inte alltid tydliga. Trädgården och den yttre miljön är en gemensam angelägenhet och mangårdsbyggnaden rymmer rester av föregående generationers ägodelar. Till yttermera visso tenderar jordbruksarbetet att gå före allt annat och många kvinnor kan berätta om hur måltider med den egna familjen, liksom kaffestunder med bekanta, avbrutits av en svärfar eller svåger som önskar diskutera arbete eller en trasig maskin. De mer sammansatta släktrelationerna kan skapa frustration hos de yngre kvinnorna i det dagliga livet. Förutom rena jordbruksfrågor har kanske framför allt de äldre

De flesta kvinnor i jordbruket är ingifta, ett förhållande som ibland ställt stora krav på deras anpassningsförmåga och lojalitet. Genom arbetet på gården skolas de in i den nya familjens livsvärld. "Ladugårdsysslor", målning av Johan Lundgren 1985.

synpunkter på barnuppfostran och familjeliv. Där finns inte bara svärmor, utan ibland även andra kvinnliga släktingar i den omedelbara närheten. Vissa kvinnor berättar om hur upprörda de blivit, och så smått börjat betrakta sina män som osjälvständiga och i avsaknad av föräldrappror.

Samtidigt är den unga kvinnan en nyckelfigur och hennes lojalitet en förutsättning för det enskilda jordbrukets framtid. Hon kan också, särskilt om hon kommer ur jordbrukarmiljö, bidra till att gårdens kontaktnät i detta avseende vidgas. Hon kan kanske erbjuda släktingar att samarbeta med, liksom ibland möjlighet att förvärva ytterligare mark. Allt eftersom åren går och med egna barn stärks hennes position och det förefaller som om även de kvinnor som växt upp i andra miljöer sakta tar till sig den agrara familjens synsätt. Det blir framför allt tydligt i de fall något av hennes egna barn visar sig som en möjlig arvtagare. Det tycks också som om kvinnors makt förstärks under åren, ett inte obekant fenomen i miljöer med patriarkala förtecken.

Den unga, gifta mannen som övertar föräldrarnas jordbruk blir på sätt och vis kvar i sin barndomsfamilj, även om han under ungdomsåren befunnit sig ute i världen. Giftermålet kan medföra en viss lojalitetskonflikt och när motsättningar dyker upp blir de yngre männen ofta sändebud för den kritik och de ståndpunkter som inte framförs direkt mellan de båda familjebildningarna.

Den äldre generationen män och kvinnor vet med sig att de genom olika arrangemang skapat bättre förutsättningar för den nya familjen, ofta på bekostnad av sin egen och kanske övriga barns ekonomi. De vet också att deras egen fortsatta arbetsinsats kan vara helt nödvändig för att den unga familjen ska kunna driva jordbruket utan att behöva anlita annan arbetskraft. Genom sin arbetsinsats gör de det möjligt för den unga familjen att få mer av fritid och familjeumgänge. De har därför svårt att förstå varför den yngre familjen ibland reagerar med reservation. Men eftertänksamma svärmödrar visar sig vara en källa till glädje, och kan med en viss fingertoppskänsla förmå alla inblandade familjemedlemmar att uppleva stunder av harmoni. Äldre män tycks ha en viktig roll i gårdens informationsutbyte. Eftersom de ofta är indragna i olika transporter, som att hämta reservdelar och leverera produkter, så finns de därigenom på platser där olika bönder möts. I den moderna gårdens mer vidsträckt aktivitetsfält utgör de ett slags länkar och operatörer mellan olika knutpunkter.

Barn och patriarker

I det agrara lokalsamhället cirkulerar ibland berättelser om gamla män som likt patriarker biter sig fast i gårdsdriften upp i nittioårsåldern. Barn och ingifta tvingas till driftsformer som överlevt sig själva och blir reducerade till ren och skär arbetskraft. I vad mån detta avspeglar verkligheten på den utpekade gården är givetvis osäkert, men historierna förmedlar det olämpliga i att inte förstå när ansvaret bör lämnas vidare till en yngre generation.

Mycket talar för att barn på lantbruk upplever sina föräldrar ur fler aspekter än sina jämnåriga kamrater och att de därmed utvecklar insikt, men också intresse för vuxenlivet. En lantbrukare i fyrtioårsåldern menade att hans bondeidentitet började byggas upp redan under småbarnstiden. Genom att han som liten fick följa med och höra hur pappa och mamma pratade med sina föräldrar och sina bekanta blev han på det klara med hur en vuxen bonde borde vara. Man möter också rätt ofta så kallat lillgamla barn i lantbrukarfamiljer. För en mer uttalad värdegemenskap mellan barn och föräldrar talar även att tonårskonflikter bland jordbrukarbarnen förefaller vara färre.

Barn på jordbruk utvecklar också en särskild relation till den äldre generationen, i de flesta fall till sina farföräldrar. Dessa har en auktoritet som barn känner och detta är påfallande bland unga

*”●ss karlar emellan.”
Tobias Öberg och farfar Knut släcker törsten under höbärgningen i ●lmevalla, Halland år 1979.*

pojkar som berättar om vad deras farfar betytt för dem. Det finns emellertid en tendens att den äldre generationens liksom föräldrars tal om arbete, och framför allt hur mycket det arbetades i deras ungdom, föder ett slags mindervärdeskomplex hos den unga generationen. Varje äldre generation hamrar in budskapet i den yngre att förr i tiden slet man mera. Men barn möter också en stolthet hos de vuxna över det arbete som de unga bidrar med, och unga människor berättar i sin tur om hur märkvärdiga de kände sig när de kom körande med traktorn första gången på egen hand, och hur både farfar och farmor stod och tittade på.

I föräldrars relation till sina barn tonar man gärna ner olikheter och ojämlika villkor mellan syskon. I stället lyfter man fram lojalitet och gemenskap mellan familjemedlemmar, även i förhållande till jordbruket. Det är viktigt att få syskonen att känna att de delar ett gemensamt arv. Osämja och konkurrens dem emellan kan tänkas äventyra hela gårdens framtid. Med den manligt fokuserade arvslinjen måste också döttrar på ett kanske omedvetet sätt förmås inse att någon av bröderna är den mest lämpade arvtagaren, samtidigt som de dock fortsatt bör känna gården också som sin. Ibland kan sådana lojalitetsband betonas så mycket att hela den framtida familjebildningen avtar. Att föra in en äktenskapspartner blir då ett alltför stort hot och syskonen strävar på i jordbruket tillsammans. I dag finns en hel del brödrabruk och vi vet att de återkommer historien igenom. Där är relationerna många gånger sårbara, inte minst gäller det när bröderna inlett sin familjebildning. Motsättningar mellan svägerskor och svågrar, liksom mellan bröderna själva, kan ibland anta sådana fastlåsta positioner att det enskilda jordbruket tar allvarlig skada.

BAND AV KÄRLEK

Äktenskap och familjebildning har av tradition varit viktiga i bondesamhället och normalt den egentliga inträdesbiljetten för att ta över ett gårdsbruk. I äldre tid kunde egentligen endast den som var gift titulera sig bonde. Den som inte blev gift såg gärna till att omge sig med ett antal ogifta syskon, med roller av delvis samma karaktär som i ett äktenskap, för att lyckas med gårdsdriften. En ungkarl på ett jordbruk är än i dag en misslyckande, framför allt därför att successionen hotas. Det bör därför finnas en kvinna på gården, även om hon så arbetar i staden. Betoningen på den äktenskapliga förbindelsen gör att det inte är meningsfullt att hävda

*Många år av arbete
tillsammans och kanske
även stunder av kärlek.
Man och hustru hjälps
åt i mjölkrummet i
Dömle, Värmland år
1949.*

att lantbrukarhustrun spelat ut sin roll i jordbruket. Hon spelar roll inte bara för familjens biologiska reproduktion, utan i högsta grad för familjeföretagets sociala och kulturella reproduktion.

Agrarsamhällets kulturella förväntningar vävs in i de band av kärlek som förenar man och hustru. I många fall stärks också dessa band av att man upplever sig arbeta mot ett gemensamt mål. Framför allt i de jordbruk där man och hustru arbetat tillsammans har det under åren gärna växt fram en älskvärd blandning av kamratskap och kärleksrelation. Jordbruket ger också möjlighet till gemensamma arbetsmoment på avstånd från både barn och svärföräldrar. Samlivets både positiva och negativa sidor kan många gånger redas ut i lugn och ro jämfört med andra äktenskap, där man kanske endast ses på helger och kvällar.

Från bondeminnesmaterialet framgår också hur under åren inte bara det kroppsliga arbetet svetsar samman makarna, utan i lika hög grad diskuterandet och planerandet av jordbrukets drift. Vad ska odlas, vilka djur ska man avla vidare på, finns det pengar till en ny plog? Genom att många kvinnor kommit att sköta bokföringen har de också uppnått kontroll över den driftsekonomiska

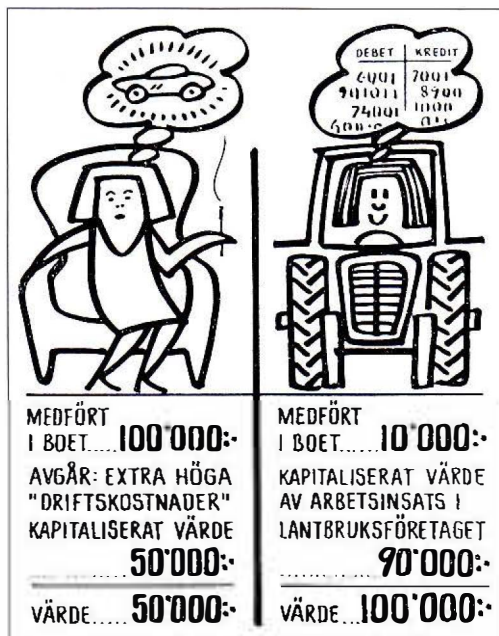
situationen. Trots detta är det ändå mannen som uppfattas som bonden, den som ytterst sett förväntas ta besluten om jordbrukets inriktning och uppläggnings av arbetet. Det ger honom redan rent teoretiskt, men också i praktiken en högre position i den agrara familjen, liksom i det omgivande agrarsamhället.

Sammanflätningen mellan familj och arbetsorganisation kan i lika hög grad orsaka spänningar mellan man och hustru. Detta blir särskilt tydligt när man fokuserar på i vad mån kvinnor förfogar över sin tid och i vilken grad de själva kan välja arbetsmoment och arbetsområden. Här är kvinnors underordning fortfarande påtaglig.

I dag arbetar många kvinnor utanför jordbruket, deltid eller heltid. Kvinnor får enligt all tillgänglig statistik allt mindre att göra i jordbruket på ett praktiskt plan. Den tekniska och ekonomiska utvecklingen tenderar att förstärka patriarkala drag där kvinnor marginaliseras i jordbruket, men där deras inkomst behövs för att bibehålla hushållet och ofta även gården. Jordbruket fortsätter att påverka även dessa kvinnor i vardagen, men också på ett mer övergripande plan. Många kvinnor uttrycker att trots deras egen yrkesidentitet, är jordbruket hela familjens yrke. Åkern och djuren blir det nav kring vilket familjemedlemmarnas verksamhet centreras.

Ända fram till 1970-talet var det vanligast att ingifta kvinnor kom ur lantbrukarled, eller åtminstone var uppväxta på landsbygden. Sociokulturellt kan den tidens lantbrukarkår ses som mer homogen. Moderna giftermålmönster och samboende har spräckt denna homogenitet. Kanske kunde man därmed förvänta sig ett etablerande av mer jämlika förhållanden mellan könen. Även om de flesta moderna kvinnor och män i jordbruket på ett mer retoriskt plan betonar jämställdhet, så visar vardagsliv, liksom beslutsfattande och egendomsförhållanden, på det motsatta. Möjligen har just det faktum att många kvinnor har en annan social bakgrund bidragit till att de marginaliseras. De har inte som sina äktenskapspartner en sedan barnsben förvärvad insikt i vare sig arbetsuppgifternas karaktär eller de mer fördolda koderna för uppförande. Den mer markerade enheten far och son talar för att kvinnor, åtminstone som

"En lantbrukarhustru kan göra en värdefull insats inte bara i hemmet utan också i själva lantbruksföretaget." Illustrationen från boken Gården byter ägare visar att somliga redan 1965 insåg att kvinnornas arbetsinsatser var ett kapitaliserat värde som måste ställas i paritet med mannens arv av jord.

unga, kan ha svårt att hävda sig både vad gäller de vardagliga villkoren liksom rätten till jordegendom och driftsekonomska beslut. Inte minst beträffande ägandet är det tydligt hur ursprungsfamiljen genom äktenskapsförord och liknande arrangemang försöker behålla sitt inflytande på ingifta kvinnors bekostnad.

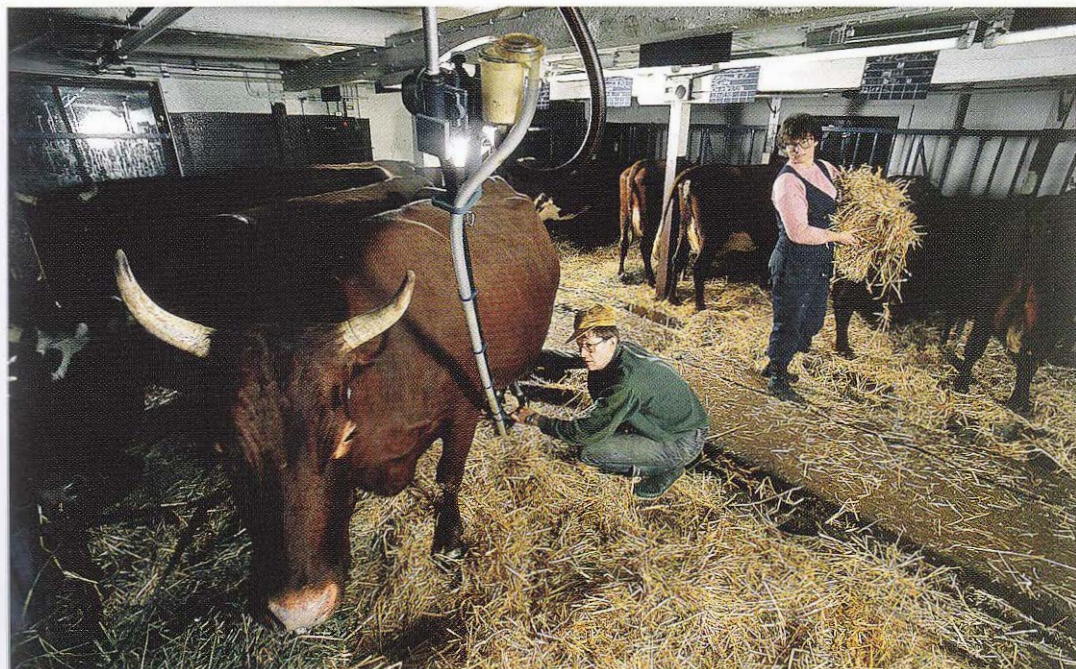
Frågan är dock om den patriarkaliska ordningen förstärkts i modern tid. Det europeiska jordbruket har trots allt sedan århundraden kännetecknats av en maskulin fokusering. Möjligen tar den sig olika uttryck under olika perioder och är beroende av den enskilda familjecykeln, liksom det enskilda jordbrukets förutsättningar. Den är därför mer eller mindre tydlig, men likväl tycks den även fortsättningsvis sätta man framför kvinna.

BUNDNA TILL ARBETET

Det hände sig en gång att jag arbetade tillfälligt på ett äldreboende i en liten gudsförgäten håla, någonstans i de mörkare delarna av Uppland. Alla åldringarna på boendet var födda i trakten och hade levt sina liv på denna undanskymda plats, som bönder, snickare, mjölkerskor och torpare. Deras kroppar var sneda och vinda och knarrade ljudligt när de rördes sig, så fullständigt utslitna och kringvrängda efter nästan hundra hårda vintrar med frostknölar och motvind, tusen vandrade mil med skoskav och tusen, tusen, kilo burna vedlass, hölass, ämbar och barnungar. På väggarna i deras rum, där de nu framlevde sina sista dagar ackompanjerade av pendyler och väggur, hängde diplom för prickfria mjölkleveranser, bilder på kungaparet och handkolorerade flygfoton av de bondgårdar som tagit hela deras liv i anspråk.

Ur *Dagens Nyheter* 2002, Alexandra Kronqvist

Några etnologer som bearbetade ett stort material bestående av lantbrukarkvinnors levnadsminnen från 1900-talets Jämtland, slogs av hur likartat uppbyggda de var och trodde först att kvinnorna skrivit av varandra. Samma intryck får man när man läser minnesmaterial från andra arkiv. Det som binder samman och gör berättelserna så lika är den starka betoningen på arbetet. Mycket av det dagliga samtalet mellan människor i jordbruket handlar också om arbete. I samtalen ges arbetet ibland nästan metaforiska drag. Det är arbetet som i långa stycken ger mänsklighet. Den arbetande människan har rättigheter, hon kan ställa krav, rent av utöva makt därför att hon bidrar till att utföra en del av den mängd arbete som lagts på det mänskliga samhället. Att intressera sig för bönders arbete är därför ett givande sätt för den utomstående att

få inblick i sammanhang som går utöver på vad sätt arbetsmoment utförts och med vilka redskap.

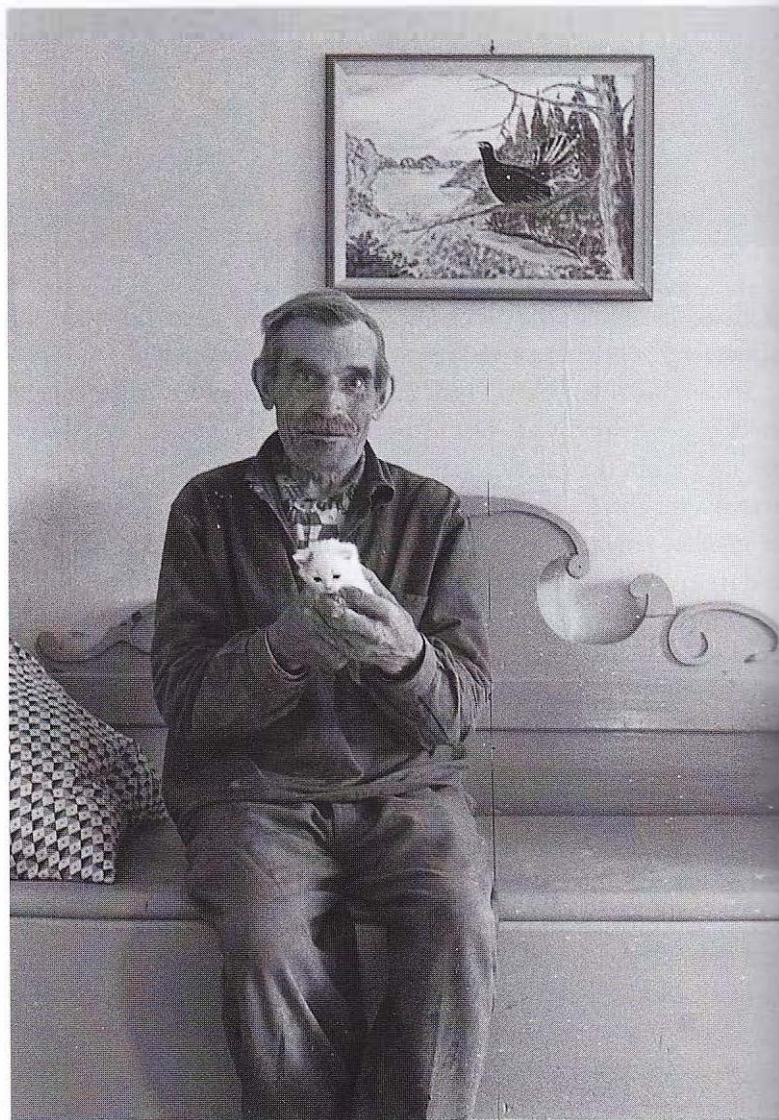
Studier världen över visar att hushållsbaserade jordbruk är mycket arbetsintensiva. Det finns ingen anledning att betvivla att det under efterkrigstiden arbetats både länge och hårt också på svenska jordbruk, liksom det görs i dag. Djurbönders arbetsdagar är mycket långa hela veckan ut. Ännu 2001 är det vanligt med endast en veckas sammanhängande ledighet på ett helt år. Växtodlarnas arbete är säsongbundet och exploderande intensivt. Ofta är spannmålsbönder deltidbönder och måste kanske bärga grödan samtidigt som man sköter ett annat arbete. Visst kan jordbruksarbetet bitvis innebära små stunder av vila, närmast ett slags mikroledighet, men en bundenhet till djurs och växters livsprocesser, liksom deras krav på omsorg, kvarstår. Kanske gör man i sådana miljöer därför en dygd av nödvändigheten och ger arbetet en upphöjd ställning. Arbete blir också ett sätt att ordna och skapa social och kulturell mening.

Arbetet i jordbruket ger uppenbarligen en påtaglig identitet. Genom att arbeta erövrar man en position både på gården och i lokalsamhället. Jordbruket som yrke har inte lika markerade åldersavgränsningar som dem vi finner i andra sammanhang. Gränserna är mer knutna till när man på egen hand börjar driva en gård,

Ett jordbruk med djurhållning kräver att hela familjen ställer upp på långa dagar och bundenhet. Olle och Birgitta Holwaster med gården Grimsta på Södertörn börjar dagen 5.30 i lagården. Morgonrutinerna kräver noggrann planering då tre barn ska till skolan med taxi och buss samtidigt som djuren måste skötas. Artikel i Land 1985 med Lars Tunbjörk som fotograf.

eller när man med ålderns rätt upphör med detta. Man kan dock mycket väl arbeta i jordbruket redan i barndomen och långt efter det att ansvaret för gårdsdriften överlämnats till någon annan. Tidningsnotiser om åttioåringar som klämts till döds under arbeten med skördetröskor vittnar inte endast om hur farligt jordbruksarbete kan vara, utan också om hur äldre människor deltar. Det skiljer ut jordbruket från många andra yrkesområden och visar indirekt att arbetet tillmätts andra värden.

Att äldre bönder inte drar sig tillbaka från arbetet, trots att de har barn som tagit över, är känt från stora delar av västvärldens

Förre kronotorparen Leo Abrahamsson, Norra Tresund. Torpet i Långstrand, där han brutit tre hektar stenjord sedan 1927, har blivit inlöst och ska få växa igen: "Inget lätt arbete, men det var ju bra, för då var man ju frisk. Nu är det ju detsamma då man inte kan stå för det." Foto Sune Jonsson 1961.

jordbruk. Jordbruket står här för en äldre modell där arbetslivet trappas ner mer successivt i takt med att den fysiska och mentala orken klingar av, medan pensionering och ett antal år av vila efter yrkeslivet är en produkt av industrisamhället. Men en del av förklaringen är också att förmågan att utföra ett arbete ger individen ökad betydelse i ett lokalsamhälle där jordbruket står i centrum. Intervjuer visar även att äldre män har rätt till arbete om de önskar. Man talar gärna beundrande om gamla människor som klarar av ett tufft kroppsarbete. Många bönder berättar om hur de ransonerar arbetet på gården så att det ska räcka också till de allra äldsta. Arbetet är den goda men begränsade gåvan, och ladugårdssopandet bör sparas till den åldrige fadern. Tröskningen kanske måste fördelas mellan farfar och sonson. Hos de äldre uppstår ibland både sorg och bitterhet när omgivningen inte längre anser att de klarar av centrala arbetsmoment, som till exempel att tröska.

I både minnesmaterial och intervjuer visar sig kvinnors grad av delaktighet och självständighet i jordbruksarbetet påfallande ofta vara beroende av tillgången på manlig arbetskraft. Ett sådant förhållande har också visats i internationella studier. Äldre män, så länge de är arbetsföra, liksom halv vuxna söner, svågrar och bröder har genomgående förtur framför kvinnor till arbeten som bedöms som centrala och viktiga. Saknar gården sådan arbetskraft har kvinnor ofta en högre grad av delaktighet. Komplexa släktförhållanden på gården, där bröder kanske brukar gemensamt eller där en aktiv svärfar finns i livet liksom en son som tilltänkt övertagare, visar att män har förtur till arbetets begränsade gåva.

Arbetets värde

Bondeidentiteten är framför allt sammankopplad med det fysiska arbetet och med arbetsmoment som på förhand definierats som centrala. Att ansvara för en arbetsuppgift innebär inte att man automatiskt uppbär prestige och makt, utan det är arbetets karaktär som avgör. Hur viktigt det ekonomiska administrativa arbetet än är för gårdens fortbestånd, kan det inte jämföras med att äntra en traktor med vidhängande plog. Det finns en fallande skala när det gäller arbetsmoment, men genomgående står arbeten som utförs utomhus, eller i ekonomibyggnader, högre i rang än sysslor i bostaden. Att kontrollera displayen i tröskan hamnar mer i fokus än datorarbetet vid skrivbordet. Projektartade arbeten som att svetsa fast ett järnstag betyder mer än att gå och sopa.

En hel rad arbetsuppgifter bedöms också efter kulturella kriterier snarare än strikt ekonomiska. Arbetets estetik kräver att man lägger ned mycket tid på arbetsuppgifter som inte direkt är att betrakta som lönsamma. Den välstädade ladugårdsbacken, det nyslagna gräset runt maskinhallen och en överfart extra hellre än att det ser slarvigt ut på gårdet, visar utåt att på den här gården arbetar man. Den sociala kontrollen är stark inom den agrara världen. Det till synes oskyldiga och mycket populära nöjet att ”åka och titta på grödan” ger också möjlighet att bedöma hur väl man på olika gårdar gått iland med sin uppgift. Visst finns det bönder

*Kaffepaus i tröskan.
En liten stund av ledighet i arbetets centrum. Hacksta, Enköpings-Näs 1981.*

som misslyckas, men de blir inte uteslutna på grund av detta, även om normerna är väl kända. Normerna framhålls och förstärks inte bara i lokalsamhället, utan i hög grad även i lantbrukets tidningar och i särskilda kampanjer. Den agrara livsvärlden innehåller därför drag av det gamla samhällets skam och ära-kultur. Vad den enskilde gör drabbar inte bara denne, utan ibland hela familjen.

Budet att världen är full av arbete blir extra tydligt på ett jordbruk där arbetet hela tiden finns på hemmaplan. Den som sitter inne sysslolös kan uppfattas som osolidarisk, eftersom någon annan då tvingas arbeta mer. Idealet för både män och kvinnor är att vara uthålliga och att inte vackla eller klaga. För vissa kan kraven bli övermäktiga och i intervjuer och minnesmaterial framställs ibland olika familjemedlemmar som kroniskt sjuka, dock med ganska diffusa symtom. Det tycks som om utbrändhet var en realitet i jordbruket långt innan det blev ett begrepp i det övriga samhället.

Många av dagens jordbrukarkvinnor, uppvuxna i andra miljöer, är vana vid en mer avgränsad syn på arbetet. Arbete är något som slutar vid ett visst klockslag och upphör på helger. En sådan inställning betyder kulturkrockar och konflikter i mötet med jordbrukets mer uppgiftsorienterade syn på arbete. De beskriver den nästan chockartade upptäckten att arbetet finns där hela tiden, och periodvis sveper in alla på gården i en malström. Men medan jordbrukets avsaknad av tydliga gränser mellan arbete och fritid, samt dess oregelbundna arbetstider, varit ur fas i förhållande till industrisamhällets krav, så kanske det bättre svarar mot det frambrystande postindustriella arbetslivet.

BUNDNA TILL PLATSEN

Betecknande för det postmoderna samhället sägs vara dess oberoende av platsen. Människors förankring i det lokala antas vara upplöst och ersatt med det globala samhället, där våra nätverk utvecklas med hjälp av datorer och mobiltelefoner. Den plats vi råkar befinna oss på för stunden är utbytbar mot andra platser i världen. Skulle samhället verkligen se så ut är jordbruk närmast en motsägelse. I själva ordet bonde ligger ju betydelsen att vara bofast. Jordbruket är kanske också den mest platsberoende verksamhet vi känner. Ett kontor, en industri kan flytta till andra lokaler, rentav till andra delar av världen, men ett jordbruk ligger där det ligger. Går det inte att bedriva på en bestämd plats så upphör

Anna-Karin ●lofsdotter kör inte bara på en åker. Med traktorn färdas hon över berättelser om människor och platser. Berättelser om folk och bönder, om arbete och gårdar i Skuttunge socken. Just nu med ansiktet i backspegeln skriver också hon in sig i den historia som handlar om jordbrukets bundenhet till platsen.

det. Jordbruk är dessutom långsamt och trögt. Odling tar sin tid på den plats man förlagt den. Jordbrukare är heller inget särskilt rörligt släkte. Även dagens svenska brukare är som vi sett oftast uppväxta i den trakt de brukar. Där återfinns åtminstone delar av deras släkt och där finns grannar sedan barndomen.

Bönder bildar normalt ett slags bottenväv i ett fungerande lokalsamhälle på landsbygden och gårdarna bildar nätverkets noder. I dag är detta mer utsträckt eftersom antalet jordbruk minskat så drastiskt. Bättre kommunikationer gör det möjligt, men mycket längre än traktoravstånd tillåter inte det vardagliga samarbetet. I hög grad är det frågan om ett praktiskt nätverk, där även en rad andra av landsbygdens människor ingår, som snickare, entreprenörer och åkare. Många bönder arbetar också med den typen av arbeten vid sidan om jordbruket och skapar på så vis ännu djupare och vidare kontaktnät. Det finns ett ömsesidigt ekonomiskt och praktiskt beroende mellan jordbruket och övriga landsbygdsnäringsringar, men också ett socialt, eftersom det många gånger är fråga om släktingar eller gamla barndomskamrater. Kontakterna sker dock inte alltid på lika villkor, kanske framför allt beroende på att jordägandet fortfarande ger status och prestige.

Kvinnor och män har normalt inte tillgång till exakt samma

kontaktnät. De kan delvis bindas samman och överlagras, men ibland helt hållas isär. Mäns lokala nätverk är också av vidare dimensioner, inte minst beroende på att de kunnat utveckla detta under många år på samma plats, medan kvinnorna ofta kommit inflyttande.

Förutom platsbundenhetens materiella sida finns där också en emotionell aspekt. De flesta bönder är fästa vid gården och vid platsen. Bindningen tycks uppstå ganska så snabbt efter att man etablerat sig, och föreställningen att det krävs långa släktkedjor för att sådana känslor ska uppstå får nog mer tillskrivas det romantiska kontot. Känslorna för gården och omgivningarna kan säkert liknas vid dem som de flesta har för sitt hem, men de är i jordbrukets fall mer komplexa och dynamiska. Det finns knappast ett LRF-möte eller en sammankomst där bönder i olika åldrar samlas, där man inte talar om människors, gårdars och platsers gemensamma öde. Det kan vara aktuella händelser om vem som kört vilken åker med en ny harv, eller huruvida en gård ska arrenderas ut. En del är sådant som kanske kallas skvaller, men berättelserna och skvallret fungerar som lokalsamhällets kitt.

Även Bondeminnenas studiecirkelreferat är täta texter om folk och platser. Pliktskyldigt har sammankomsten inletts med temat mekanisering, men efter några minuter domineras samtalet av Kollasses, Skrap-Tores eller Stålgummans bravader med tröskverk, elkablar eller skenande hästar i ett försvinnande 1900-tal. I en brukad bygd tycks därför varje kvadratmeter fylld av händelser, både av det som hände för en vecka sedan, men också ett par mansåldrar tillbaka. Det behövs inte heller många års eget jordbrukande förrän individen själv börjar fylla platser med egna minnen och känslor. Vilka djävulska förhållanden det var när man körde fast på tegarna ner mot ån, eller när ungdjuren bröt sig ut och en kviga måste skjutas på Spångbergs skog. Det uppstår ett slags rotfasthet i tid, och det kan knappast vara en tillfällighet att ett otal bönder fortfarande varje dag, förutom vädret, noterar i sin almanacka vid vilken tidpunkt och på vilken plats man inleder olika arbeten. I lådor och skåp runt om i Sverige gömmer sig mängder av sådana tid-rumlängder. Kanske kan man därför säga att platsen fångar individen i ett historiskt nätverk, men att detta förutsätter tillgång till ett socialt nätverk. Individer, tid och rum strålar samman till en plats. Den platsen kan kanske bara fullt ut ses och uppfattas inifrån den agrara livsvärlden.

Den agrara livsvärlden innehåller sammanhang som i många fall

Det som jordbruket när sig av är väl egentligen själva livslusten som strömmar genom grödor och boskap. Fortidens människor sökte ibland nå och beveka den. Någon gång under järnåldern reste man en symbol för denna kraft mitt i åkern på familjen Tholmarks ägor. Som ett genom sekler samlande utropstecken i den agrara världen står den där än vid gården Rösten, den uppkäftigt rödmålade Röstensgubben. Grebo, Östergötland 2002.

Till höger: I Tholmarks gårdsbutik säljs en bärbar variant av Röstensgubben.

saknas i andra miljöer. Några av dem har vi lyft fram i det ovanstående. I begreppet ligger att denna värld är föränderlig, men också att det finns en inneboende tröghet i det materiella, liksom många gånger hos människorna själva. Jordbruket har aldrig stått stilla, inte heller dess livsvärld, och kanske är det därför varje generation tycker att den är på väg att försvinna. Kanske fungerar livsvärlden så att människorna i den ibland aktiverar gamla strukturer, vidmakthåller vissa sätt att tänka, tolkar om nya företeelser i gamla banor. Kanske har den när det gäller det agrara på så sätt gjort det möjligt att genomföra den enorma förändring som jordbruket genomgått de sista decennierna före vårt nya årtusende.

